

Politica ed administraziun

La Brev d'allianza dals 23 da settember 1524 ha fixà per las Trais Lias in urden statal communabel.¹ Quel era limità a far guerra e segirar la pasch sco er a la politica exteriura e commerciala. Ils elements centrals da l'organisaziun statala en las Trais Lias eran las oriundamain 48 vischnancas giudizialas che vegnivan divididas administrativamain en 26 dretgiras autas. ► **30.01** Ils trais chaus – landrehter, president da la lia e bundslan-damma – sa scuntravan pliras giadas l'onn a Cuira per decider davart fatschentas diplomaticas. Als bundstags e pitags ch'avevan lieu irregularmain sa participavan differents delegads dal cussegl da las vischnancas giudizialas per tractar dumondas statalas. Il 18. tschientaner eri usità da far ina sessiun da quindesch dis la fin d'avust e l'entschatta da settember.² Quel bundstag cun tut ils delegads aveva lieu en roda a Cuira, Tavau u Glion. Latiers exprimivan ils delegads dal cussegl lur opiniun cun uschenumnads plis che vegnivan classifitgads dals trais scrivants da las lias. Las decisiuns prendidas vegnivan consegnadas a las vischnancas sco deliberaziuns per l'approvaziun (ad referendum).³

Per incumbensa da la maioritad da las vischnancas giudizialas fachevan ils chaus da las lias contracts statals, cunzunt uschenumnadas capitulaziuns militarass che permettevavan d'engaschar truppas da mercenaris. En quel connex culavan uschenumnadas pensius tant sco «pajaments da licenza uffizials per permissiuns d'engaschar» sco er clandestinamain a persunas cun influenza.⁴ Suentar las refurmas da l'onn 1603 che sa drizzavan cunter la corrupziun dals uffizis han cuntanschi las refurmas dals onns 1684 e 1694 in caracter costituziunal. Ellas en vegnidas integradas en las collecziuns da las leschas da basa ed engiradas mintgamai solennamain als bundstags.⁵

34.04
L'onn 1807 ha cumprà il chantun Grischun la «Chasa grischia» u «Neues Gebäu» a Cuira che l'uffizier Andreas von Salis-Soglio aveva bajegià ils onns 1751–52. Dapi lura è quai la chasa da la Regenza ed era fin l'onn 1877 er la chasa dal parlament.

34.05
Il Cussegl grond sa raduna dapi l'onn 1959 en la part orientala da l'anteriur arsenal (construi il 1861–63) a la Via da Masans a Cuira.

Las 26 dretgiras autas elegevan ils uffizants per l'administraziun da las Terras subditas sco er ils trais colonels da las lias che presidiavan las truppas da milissa militarass. Per controllar l'activitad uffiziala e finanziala dals funcziunaris vegnivan tramess mintga dus onns uschenumnads sindicaturs en la Valtellina.⁶ Quels – mintgamai trais delegads da las Trais Lias manads d'in president – controllavan l'activitad giudiziala ed administrativa sco er ils quints da las chombras. Subdits malcontentes pudevan sa drizzar cun supplicas directamain a las autoritads da las lias. **34.01**

Als bundstags e pitags vegniva er dada audienza a delegads da pussanzas estras u dignitaris da la baselgia. Quels profitavan da las radunanzas che cuzzavan plirs dis per far lavur da lobi.⁷ La chanzlia vegniva manada da l'«actuar», il scrivant da la Lia da la Chadé. L'onn 1761 è vegni installà en la chasa communal da Cuira in nov archiv chantunal.⁸

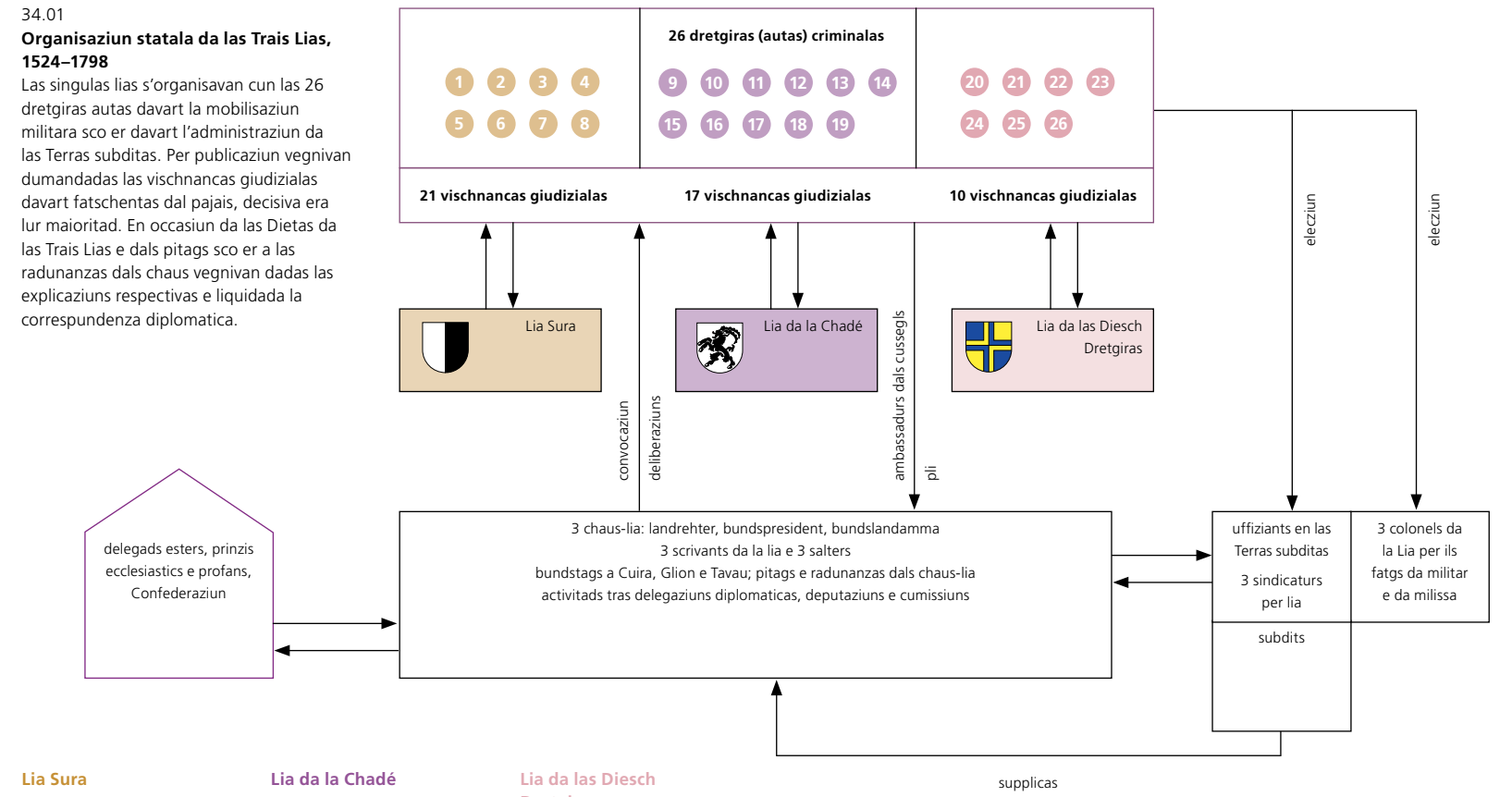
L'administraziun communabla da las Terras subditas ha già in effect da coesiun impurtant per il crescher ensemen da las Trais Lias. L'integritad statala è vegnida defendida cun success durant las Guerras dal chastè da Müsch ► **36.01**, entant ch'ils cunfins dal pajais en vegnids segirads entaifer ils contracts internaziunals. Sco suveran regnava la Republica da las Trais Lias en las Terras subditas en la Valtellina ed en il «Signuradi». Ella ha laschà valair en il sid l'anteriur sistem administrativ da Milaun ed ha uschia renovà ils statuts da Valtellina (1549), Valchiavenna (1538) e Bormio (1561).⁹

Tenor la clav da repartiziun da la dretgira auta vegnivan ils uffizis attribuids mintga dus onns: guvernatur general (Sondrio), vicari (Sondrio), cummissari (Chiavenna), podestà (Tirano, Morbegno, Traona, Teglio, Piuro, Bormio) e lanfoct (Maiavilla). Il mussavia «Handbüchlein für Beamtete im Veltlin, Sindicatoren und andere die über Veltlinergeschäfte urtheilen sollen», edì l'onn 1784, ha empruvà d'interpretar ils statuts da moda pli lianta. **34.02**

La relaziun tranter patruns e subdits è però restada critica, perquai che la dumonda da l'existenza dals protestants en la Valtellina n'ha betg pudì vegnir sclerida malgrà las disposiziuns dal Capitulat da Milaun cun

34.01
Organisaziun statala da las Trais Lias, 1524–1798
Las singulas lias s'organisavan cun las 26 dretgiras autas davart la mobilisaziun militarass sco er davart l'administraziun da las Terras subditas. Per publicaziun vegnivan dumandadas las vischnancas giudizialas davart fatschentas dal pajais, decisiva era lur maioritad. En occasiun da las Dietas da las Trais Lias e dals pitags sco er a las radunanzas dals chaus vegnivan dadas las explicaziuns respectivas e liquidada la corrispondenza diplomatica.

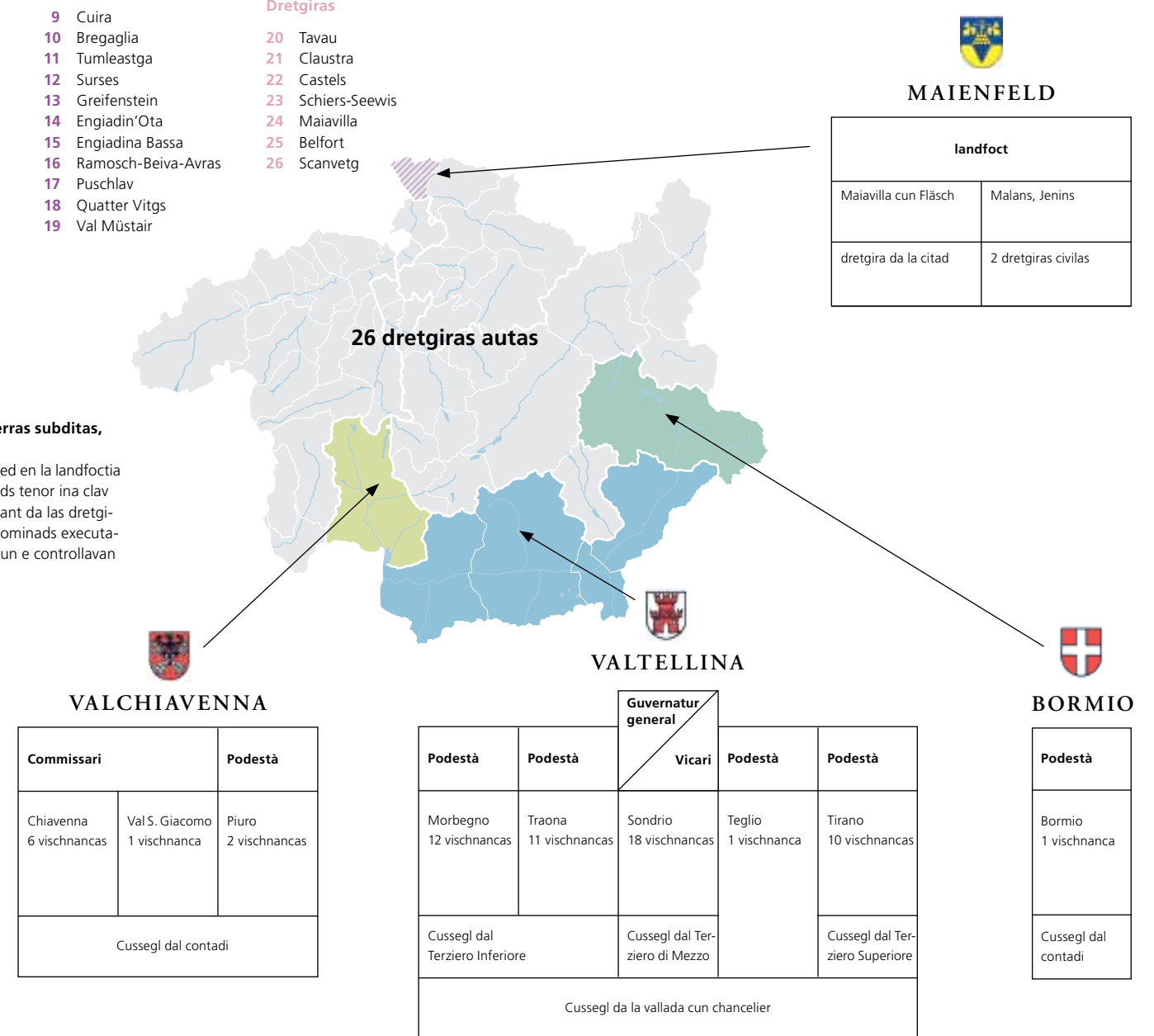

- Lia Sura**
- 1 Mustér
 - 2 Lumnezia
 - 3 Foppa
 - 4 Vuorz
 - 5 Razén
 - 6 Val Schons-Valragn
 - 7 Tusaun
 - 8 Mesauc

- Lia da la Chadé**
- 9 Cuira
 - 10 Bregaglia
 - 11 Tumleasta
 - 12 Surses
 - 13 Greifenstein
 - 14 Engiadin'Ota
 - 15 Engiadina Bassa
 - 16 Ramosch-Beiva-Avras
 - 17 Puschlav
 - 18 Quatter Vítgs
 - 19 Val Müstair

- Lia da las Diesch Dretgiras**
- 20 Tavau
 - 21 Claustra
 - 22 Castels
 - 23 Schiers-Seewis
 - 24 Maiavilla
 - 25 Belfort
 - 26 Scanvetg

34.02
Administraziun da las Terras subditas, 16.–18. tsch.
Ils uffizants en la Valtellina ed en la landfoctia da Maiavilla vegnivan elegids tenor ina clav da repartiziun fixada ordavant da las dretgiras autas. Ils funcziunaris nominads executavan legislaziun e giurisdicziun e controllavan las administraziuns localas.

34 la Spagna.¹⁰ ► **38 Relaziuns cun l'exteriur** Disturbà ha ultra da quai l'immunitad dal clerus da la Valtellina envers il magistrat grischun, perquai che quel sutasteva a l'uvestg da Como. La malcontententscha è s'expressa en 15 recurs ch'han manà – suenter giustificaziuns polemicas e l'intervenziun da Napoleun – al distatgament da las regiuns valtellinaias.¹¹ Er en la landfoctia da Maiavilla ha la midada revoluziunara g' per consequenza dumondas da sa cumprar liber. La liberaziun cumplina ha dentant garantì pir l'acta da mediaziun da l'onn 1803.¹²

Il fundamint dal chantun Grischun a partir da l'onn 1803 era la constituziun da mediaziun ch'è vegnida remplazzada da la constituziun chantunala dals onns 1814/1820. ► **38.03 L'executiva** era il Cussegl pitschen ch'era anc adina cumponì dals trais chaus da las lias. La legislativa sa cumponiva dals delegads da las 48 vischnancas giudizialas. Tar votaziuns da referendum vegnivan classifitgads vinavant ils plis da las vischnancas giudizialas. Pir la constituziun chantunala da l'onn 1854 è sa distanziada da quel princip ed ha surdà la suveranità als votants.¹³

Ils onns 1807 fin 1893 è la Regenza vegnida sustegnida d'ina cumissiun chantunala, ulteriuras cumissiuns funcziunavan sco «regenzas secundaras/auxiliaras».¹⁴ Spert è l'apparat da polizia e giustia vegnì stabili, en il qual il derschader inquisitur adempliva l'emprim er la funcziun da directur da la polizia. Funcziunaris a temp cumplain en vegnids tiers en ils secturs da construcziun e da selvicultura sco er tar las instituziuns da scolas chantunals, a partir da l'onn 1856 er en l'administraziun da taglia.¹⁵ Pir cun la midada ad in sistem da departaments hai dà in'administraziun moderna, en la quala adina dapli uffizis e posts da servetsch chantunals en vegnids stabilids. Cun la nova constituziun dals onns 1892/94 è il Cussegl pitschen vegnì engrondì a tschintg commembers cun competenzas departamentals. Il parlament tschintg a partir da l'onn 1894 ils commembers da la dretgira chantunala, dal cussegl da bancas e da la cumissiun d'educaziun e sanità, entant ch'ìls tschintg commembers dal Cussegl pitschen cumplettavan lur departaments. Dasperas hai dà manaschis publics ch'èn vegnids incorporads giuridicamain da l'administraziun sco tala: la clinica psichiatica Waldhaus (1892), la scola d'agricultura Plantahof (1896), l'Institut d'assicuranza cunter il feu (1907/1910), l'Assicuranza d'edifizis (davent da l'onn 1973), la clinica Beverin (1919) u l'ospital chantunale posteriuor (1941).¹⁶ Dapi l'onn 1971 sa numna il Cussegl pitschen Regenza, ses commembers en cussegliers guvernativs. L'onn 1972 è il Cussegl grond vegnì engrondì da 65 a 120 commembers, in onn pli tard en vegnidas elegidas las emprimas deputadas.¹⁷ ► **35 Partecipaziun politica**

Las adattaziuns provocadas da la guerra il 20. tschientaner han manà ad in'extensiu da l'administraziun, saja quai tras agids a crìsas u programs per procurar lavur.¹⁸ L'ulteriura extensiu cuntinuanta è suanda-

bla a maun dals organigramas en il chalendar statal.¹⁹ Sper l'execuziun da la legislaziun federala en il sectur dal bainesser social ha la midada sociala g' las consequenzas suandantas: Uschia è vegnids agiuntads al Departament d'economia publica, che cumpigliava cunzunt l'agricultura, l'onn 1966 in Uffizi per industria e mastergn e l'onn 1988 in Uffizi da turissem. Suenter ch'igl era vegnì relaschà l'onn 1987 in nov artitgel federal per la protecciun da l'ambient, ha surpiglià in nov post da servetsch, l'Uffizi per la natira e l'ambient actual, las incumbensas ecologicas creschentas.²⁰ Pregnanta è stada l'extensiu da las incumbensas cun la midada dal num da l'antierur Departament da construcziun, traffic e selvicultura a Departament d'infrastructura, energia e mobilitad. **34.03**

La metropola chantunala Cuir è sa midada ad ina «citad da funcziunaris e funcziunaris». Sper ils lieus da biros a la Piazza da la Regenza ed a la Grabenstrasse è vegnids construids enturn l'onn 1959 edifizis funcziunals a la «obere» Grabenstrasse ed a la Steinbruchstrasse. Pli modernas èn la centrala da la Polizia chantunala a la Ringstrasse (1968) sco er la chasa Sinergia actuala (2020).²¹ **34.07** En la chapitala sa concentreschan bunamain dus terz da las plazzas da lavur chantunals, tiers vegnan divers uffizis federals. Tenor las indicaziuns da l'Uffizi dal personal chantunale devi la fin da l'onn 2021 – senza instituts – 2884 plazzas cumplainas.

- ASGR A I/1 nr. 73 = CD V, nr. 38; Bernhard/Seger 2020, p. 277–282; LIS: Grischun, 3.2.4. Instituziuns ed organisaziun politica; LIR: Republica da las Trais Lias; HBG 4, p. 284–299; Bundi/Rathgeb 2003.
- Pieth 1945, p. 111–113; Maissen 1970, p. 201–247; Head 2001, p. 88–97.
- Liver 1970, p. 321s.; Schuler 2001, p. 83–90.
- Annada 1890, p. 1–63 ed annada 1891, p. 66–133; Peyer 1982, p. 227.
- CD V, nr. 49, 55 e 56; «Graubündnerische Grundgesetze» en: Biblioteca chantunala dal Grischun tom 27.
- Sprecher (1875) 1951, p. 519s.; Maissen 1980, p. 107–118; Collenberg 1999, p. 21s. – Davart il «syndikat» en las podestarias federalas che funcziunava analogamain cf. Würigler 2013, p. 219s.
- Sprecher (1875) 1951, p. 489.
- Jenny 1957, p. 209–215.
- Zoia 1997; HBG 4, p. 85; Zoia Diego, La giustizia, en: Scaramellini/Zoia 2006, tom II, p. 109–134.
- Scaramellini 2000, p. 161.
- Lehmann 1788/89; Jäger/Scaramellini 2001; Hitz 2011, p. 106–146.
- CUL 1, p. 55–69; HLS: Maienfeld (Herrschaft); LIR: Signuradi.
- CUL 4/1, p. 27–36; Batz 1978, p. 17–27.
- Metz 1989, p. 398.
- Rapports dal chantun 1849–1894; Camenisch 2016, p. 17s.; Maissen/Gantenbein 2007, p. 6s.
- Metz 1991, p. 464/465; Weinzapf 1948.
- CUL 4/5, p. 394–407; Rathgeb 2010, p. 9–22.
- Bollier 1995, p. 44.
- ASGR GK; Fritzsche/Romer 2000, p. 380–388.
- Rapports dal chantun 1960–1990; Uffizi per la protecciun da l'ambient 1994.
- Jäger Georg, Die «Kapitale», en: Churer Stadtgeschichte 2, p. 456–492; Fuchs 2011, p. 80–93.

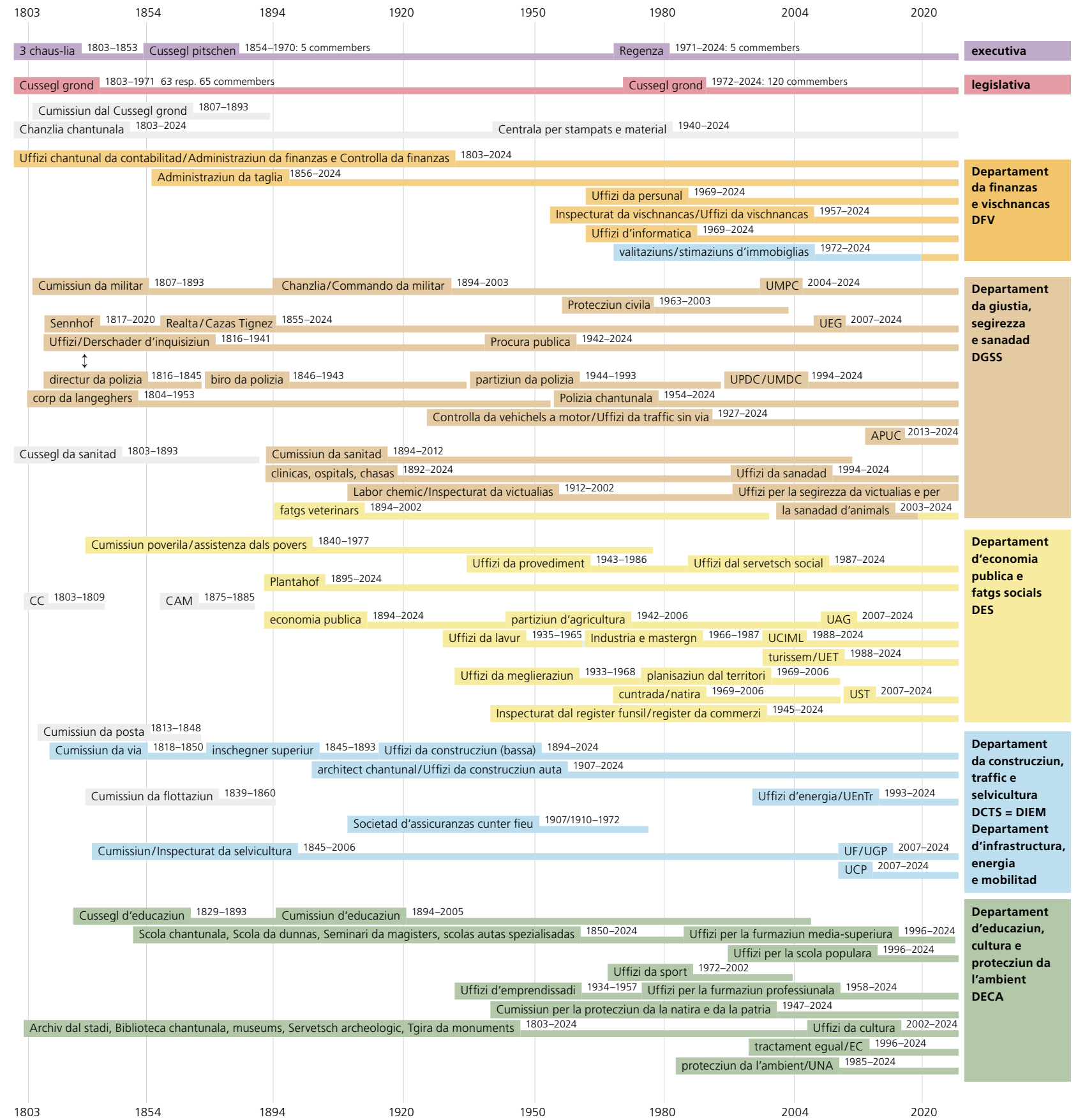
Tabelle des Personalstandes

Art. 39. Sämtliche Beamten- und Angestelltenfunktionen werden unter Vorbehalt von Ziffer II des Einstellungsplans in folgende Gehaltsklassen eingeteilt:

Klasse	Jährliches Gesamtgeh. Fr.	Klasse	Jährliches Gesamtgeh. Fr.
1	16 992.— bis 21 408.—	13	7 644.— bis 10 164.—
2	15 996.— bis 20 112.—	14	7 140.— bis 9 576.—
3	15 000.— bis 19 152.—	15	6 720.— bis 8 988.—
4	13 992.— bis 18 006.—	16	6 300.— bis 8 400.—
5	13 104.— bis 16 908.—	17	6 048.— bis 8 064.—
6	12 208.— bis 15 948.—	18	5 796.— bis 7 728.—
7	11 400.— bis 15 000.—	19	5 544.— bis 7 392.—
8	10 668.— bis 14 112.—	20	5 292.— bis 7 056.—
9	9 996.— bis 13 272.—	21	5 040.— bis 6 720.—
10	9 324.— bis 12 432.—	22	4 788.— bis 6 384.—
11	8 736.— bis 11 592.—	23	4 536.— bis 6 048.—
12	8 148.— bis 10 752.—		

34.06
Urden dal personal revei l'onn 1958 cun classas da paja; plan da classificaziun per ils funcziunaris ed emploiads.

34.07
En la chasa da l'administraziun chantunala Sinergia a la Ringstrasse a Cuir vegni lavurà dapi la stad 2020.

34.03
Organisaziun chantunala da politica ed administraziun, a partir da l'onn 1803
Il schema illustrescha ina giada il svilup da las structures politicas en il chantun. Da l'autra vart mussa el la furmaziun e l'extensiu da las differentas spertas administrativas en direcziun dals departaments sco ch'els existan oz.

- Abreviazions:
 UEnTr = Uffizi d'energia e da traffic
 UF/UGP = Uffizi forestal/Uffizi da gaud e privels da la natira
 UCP = Uffizi da chatscha e pestga
 UEG = Uffizi per l'execuziun giudiziala
 UAG = Uffizi d'agricultura e da geoinformaziun
 UNA = Uffizi per la natira e l'ambient
 UPDC/UMDC = Uffizi da fatgs da polizia e da dretg civil/Uffizi da migraziun e da dretg civil
 UST = Uffizi per il svilup dal territori
 UET = Uffizi per economia e turissem
 TE/EC = tractament egal/egualitad da las schanzas
 CC = Cumissiun da commerzi
 APUC = Autorità per la protecciun d'uffants e da creschids
 UCIML = Uffizi per industria, mastergn e lavur
 CAM = Cumissiun per agricultura e mastergn

Dumber dal personal tenor las designaziuns uffizialas:

1835	9 uffizians
1861	107 uffizians
1940	673 uffizians
1960	1107 funcziunaris
1980	2272 emploiadas ed emploiads
2007	2165 plazzas; da quellas 76 % occupadas d'umens e 24 % da dunnas
2021	2884 plazzas (senza instituts independents)